

O českých bájích, báchorkách a pověstech.

Český lid má veliký a rozmanitý poklad báchorek, bájí a pověstí. Mnohé z nich jsou dědictvím z pradávných dob donesené z pravlasti slovanské, mnohé vznikly později buď doma nebo přišly odjinud oněmi podivnými, záhadnými cestami, jimiž se báje a báchorky vůbec šířily od národa k národu, nebo ujaly se v lidu v určitější době z pramenů namnoze známých, jako pověst o Meluzině a Brunclíkovi a jeho čarovném meči, jenž nyní zazděn do pražského kamenného mostu jednou, ve chvíli největšího nebezpečení, pomůže zhubiti nepřátely českého království.

V bájích a pověstech českých obráží se jako v jiných dětině nazírání na přírodu, plné fantasmie a poesie, tají se v nich vzpomínky na pohanské doby, na kult starých bohů nebo se v nich dochovává památka historických osob i památných míst. Ze základu křesťanského pak mají svůj původ četné pověsti vypravující s rozmilou naivností o Kristu Pánu a, začasť i s humorem, o jeho průvodci sv. Petru.

Podkladu tak bohatého nelze vypsati na několika stránkách a proto tento přehled může býti jenom povšechný a nebude přece ještě úplný.

Národní báje česká vysvětluje vznik různých tvorů a zjevů. Vypravuje o původu koně, včel, o původu hromu a j. a hojně se zvláště dotýká říše rostlinné, pro niž jako pro všecku přírodu vůbec jeví vnitřní mysl slovanského lidu zvláštní náklonnost.

Tak z lidové báje se dovídáme, proč žito červeně vzhází, jakého původu jsou houby, maceška, slzičky P. Marie (*Dianthus Carthusianorum*), jež rudě vykvetly z krvavých slzí Matky Boží, když syna svého na Golgotu vyprovázela, o původu mateří doušky, že v tento drobnolistý kvítek vtělila se duše umrlé matky, když se jí zželelo její nebohých dětí, přicházejících každého rána plakat na její hrob. A jak se hrob tím vonným kvítkem pokryl, poznaly děti matku po dechu a proto jej „mateří douškou (duší mateří)“ nazvaly. A do lilie nebo do rozmariny vykvetlých na hrobě čisté panny vtělila se duše té panny a v noci žila, procházejíc se smutná po sadě, až ji shlédli princ královský a pojal ji v (nešťastné) manželství.

O stromu osykovém bájí lid, že proto je proklet, aby se jeho listí věčně chvělo, proto že se na něm Jidáš oběsil. Z posedu (*Bryonia dioica*), jenž pro štěstí se u stavení sází, stává se časem Hospodářiček, jenž domů peníze a štěstí přináší.

A život lidský začasť spojuje se s živobytím stromů. Duše vdané ženy v noci do vrby odcházela, a když muž na radu věští báby vrbu podfal, zemřela té chvíle jeho žena. Do stromu (javoru) zaklela matka svou dceru; drvoštěp nežli strom kácí, prosí začasť ho za odpuštění, poněvadž se v stromu duše tají a ta by se musila dále v pařezu soužiti, kdyby ji odprošením nevysvobodil.

V lesích, v hájích i v dutinách skalních přebývají diví lidé, lesní panny a divoženky, jež pověst líčí tu jako sličné, vábné panny, tam jako netvárné ženy s velkými hlavami, s velkým nohama obrácenýma patou do předu. Rády na paloucích u lesů i za dne tancují, a své reje provádějí. Lidem prospívají i škodí, zvláště matkám po porodu, zdřimnou-li, kradou novorozená děcka a podkládají za ně svá škaredá (divous). Někdy, zvláště o žních, neviděny až do statků přicházejí a vyjedí všechno jídlo přichystané dělníkům na pole. Mají také muže, ale ti nejsou tak mocni, za to rovněž jako jejich ženy nevzhlední, ano škaredí.

V jeskyních bydlí jezinky, které lidi uspávají a oči jim vylupují. V pravé poledne vycházejí poludnice (polednice), které každého, kdo se jim nepokloní, přes nohy bijí, i neposlušné děti dává. Jim podobají se kosířky. Těkají po polích a honí děti, jež do hrachu chodí a lusky trhají.

Český lid v Podkrkonoší zná také Krakonoše či Rybrcoula, jenž má na Krkonoších čarou za hrádku a za bouře chodívá na Kačenčiny hory*) za svou Kačenkou.

Více nežli jasný den má noc, tmavá i měsíčná, svých tajemných bytostí. Z vod lákají do záhuby svým zpěvem o chechule, půl panny, půl ryby, za nocí vychází z vod také vodník, huhňavý mužik bez palce u levé ruky, v zeleném kabátku, z jehož levého šosu voda kape, jenž pod hrnečky skrývá duše utopených. Sedě na břehu nebo na vrbě češe sobě dlouhé, ryšavé (také zelené) vlasy nebo si zašívá boty. Celé pásmo pověstí je o této zhoubné bytosti vodní, jež se proměňuje v divné podoby, jako v raka, v plo-

*) Vrchmezí v Orlických horách.

voucí po vodě hořící svítilnu, ve vraného koně beze spodní kabele, ježž možná spoutati toliko lýčeným provazem a žádným jiným poutem.

Za noci se také prohánějí lesem tajemná v ý-žlata a běda tomu, jenž by se odvážil do nich střelit. Těm, kteří musí v lese nocovati, jedinou je ochranou před nimi, že udělají tři kříže na pařezu, u něhož ulehnou.

A venku v polích, nad močály, mihotají se světýlka, bludičky, dušičky to nekřtěných dítek, a do bahen zbloudilé zavádějí, nebo plane temnem ohnivý muž, nebo ve výši letí jako ohnivá koule s ohnivým ohonem „světlo noš“. Ten sedá na komíny a spouští tudy dolů poklady, podobaje se v tom plivník u nebo z moku, jenž také v noci nosívá hojnost všeho, obilí i peněz, ale na konec vyžaduje duši toho, jemuž pfall.

Trvalým hostem, domácím bůžkem je šotek (skřítek, díblík, hospodářiček). Jeho kult vyvinul se z pocty zemřelých členů rodiny, jejichž duše zůstávají při domácím krbu majíce účastenství s osudy rodiny. Křesťanství změnilo ty názory; ale nevyhubilo. Z dobrých bůžků domácích staly se škádlivé bytosti původu pekelného, ale celkem dobré a pomocné. Skřítek se rodí z vejce černé slepice, menšího však nežli holubí. Nosí-li kdo to vejce po devět dní a nocí pod levým paždím, nečesán, nemyt a nemodlen, vylihne se mu skřítek, jenž mu bude sloužiti, jehož se však více nezbaví. Někdy se mění skřítek v šedého nebo černého kocoura a kdo ho má, může hledati poklady, zloděje v zrcadle ukazovati, i duchy zaklínati.

Někdy se skřítek skrývá jako had pod domovním prahem a slove hospodář, jemuž necháváno něco od večere, jmenovitě ve čtvrtek. Dálo se ještě v minulém století v severovýchodních Čechách.

Bytosti výše vypsané i jiné nejvíce se zjevují a největší moc mají tu noc před sv. Janem Křtitelem. Kdy na vrších zaplanou ohně svatojanské, z jejichž jisker se rodí svatojanské mušky, planou modravé plameny na místech, kde jsou zakopány poklady; tu noc kvete kapradí zlatým květem, a různí duchové a čarodějnice provádějí své reje. Na ožehu či na hřeblu, na trlici nebo pometle lítají čarodějné babky, proti jejichž kouzlům nejvíce chrání věnec z mocného černobýlu.

Jen při narození člověka, ale neviděny, zjevují se sudice, tři bílé panny s holemi nebo svícemi, aby určily novorozenci životní úlohu. Spatřiti je může toliko ten, kdo štípu smrkovou zakopal pod vrbou u potoka na sedm dní a vyražený ze štípy suk v ohni svatojanském spálil. Ten pak hledě tou dírkou po suku, uzří při narození nějakého děcka tři sudičky.

Lidská duše ještě za živobytí člověka někdy z těla ústy vychází, do stromu, jak již řečeno, a to v noci, nebo i za dne, a tu se pak žene větřicí nebo větřným vírem po cestách. Kdo takový vítr spatří, nech na něj třikrát plivne, aby ho větřice neofoukla, ale ať nehází do víru otevřený nůž, sice by těžko zranil spící tělo té duše ve víru.

Častěji však duše z těla živého (ale i mrtvého) vyšedši vkrádá se v různých podobách do stavení a lehá spícím na prsa, dusí je, moří nebo ssaje, div že se nezalknou. Ta duše tak obcházející je m ů r a (někde m o r o u s) a zbaví se jí mořený jenom, když jí něco slíbí, třeba nějakou maličkost. Tím se také přesvědčí, kdo ho dusil, nebo ten, jehož duše je za noci m ů r o u, přijde, musí sobě ráno přijít pro slíbenou věc.

Také přehojné pověsti o jiných duších, jež poklady hlídají, nebo pokoje nemajíce za noci bloudí a čekají, až je kdo vysvobodí, kolují v lidu, nebo

o mrtvých, jako o mrtvém ženichu, jenž si přišel v noci pro svou živou milou, nebo o mrtvých na hřbitově, již se jednou do roka scházejí v kostele, a to před jitřní na svou jitřní, již slouží zesnulý duchovní. A neradno, aby živý člověk se mezi ně v tu chvíli dostal, jak pověst vypravuje o dívce. Ta divnou náhodou přišla na jitřní mrtvých, a ušla záhubě jenom láskou nebožky své babičky, jež jí v čas dala znamení, aby uprchla.

Obecná je také pověst o Švandovi dudákovi, jenž zlým duchům k jejich divokému reji hrál, až se pak na šibenici probudil.

Přehojně také vystupují duchové a čerti, čarodějky, čaroději, draci a saně, obři a pídimužici v národních báchorkách vedle králů, princů, princezen a jiných lidí a to na zakletých zámcích, na skleněné hoře, za mořem nebo na čarovných ostrovech v zakletých sadech, v jeskyních nebo pustých lesích. Začasté proti těmto nadpřirozeným bytostem pomáhají člověku zvířata, jejichž řeči kouzelným prostředkem lze porozuměti.

Mythologického významu národních těch báchorek, pokud v nich je, tuto vykládati ovšem nemožná.

Počet jejich je veliký, jak o tom svědčí sbírky vydané výtečným jich vypravovatelem K. J. Erbenem, dále B. Němcovou, J. Malým, Košinem z Radostova a j. Obsahem svým jsou české báchorky a pohádky rázu vážného, ale vyskytují se v nich místa, ano jsou i celé pohádky, vynikající prstonárodním humorem. V tom ohledu sluší jmenovitě vytknouti význačné pohádky o hloupém Honzovi, peciváhu, do desíti let kojeném, ohromném siláku a jedlíkovi, jenž jest dobromyslný, ale sumou ne tak hloupý, jako neuvědomělý své síly tělesné i duševní a proto začasté jiným služebný.

Pověsti historických a proroctví týkajících se českého království je český lid zvláštním milovníkem, tak jako je české kroniky pilným čtenářem. V lidové tradici zachovala se nejvíce paměť nejdávnějších, mytických dob; než i mnohou skutečnou událost časů pozdějších vyšperkovala si lidová pověst svým bájivým způsobem. Pověsti ty jsou známy po všech českých končinách; a při tom má každý kraj své zvláštní pověsti, jichž je nekonečná řada, o starých hradech, kostelích, klášterích a pokladech.

Středem pověstí je královská Praha, „matička Praha“; tak jí říká lid, jenž k ní s láskou a s úctou lne, o ní mluví, kam alespoň jednou za živobytí se podívati každého je touha. Speciálně pražských pověstí je na celý svazek a tuto jen možná dotknout se oněch obecně známých.

Lid zná pověst o příchodu praotce Čecha, jenž stanul se svými zástupy na hoře Řipu, o Kroku, jenž vládl na Vyšehradě, zvláště však o jeho třech dcerách, Kazi, Tetě a Libuši. Z nich Libuše, moudrá kněžna a věštka, je středem celého okruhu pověstí; Lid si vypravuje, jak Prahu založila, její slávu věštila, bájí o Libušiných kouzelných zahradách kolem Vyšehradu, o její lázni pod vyšehradskou skalou, o její studánce Jezerce poblíže Vyšehradu, kde Přemysl a pak jeho nástupci za knížata bývali prohlášení a odtud u slavném průvodu na Vyšehrad vedeni, o tom, jak Libuše rozsoudila dva rozvaděné zemany, jak povolala stadického vladyku Přemysla na knížecí stolec od pluhu, o přesilném hrdinovi, svatu jejím Bivoji, o dívčí válce, jež po smrti Libušině vypukla vedením statečné Vlasty, o svůdné Šárce a Ctiradovi; o pádu dívčího hradu Děvína.

V pověsti také žije zeman Horymír, jenž za pohanského knížete Křesomysla zničil hornické doły,

ušel jisté smrti báječným skokem svého koně Šemška s Vyšehradské skály. Podněs ukazují u Neumětel místo, kde věrný Šemík byl pochován.

Než nejen Vyšehrad, nýbrž i hrad Libice v krajině Poděbradské, kde se sv. Vojtěch narodil, byl, dle pověsti, její sídlem jako hrad Libušín. Z Libického hradu měla dřevěnou hradbu na nedaleký vrch Oško-brh, o němž ještě nejedna místní pověst koluje.

Z dob prvního křesťanství jsou mnohé legendární pověsti o sv. Lidmile, o snaše její a protivnici kněžně Drahomíře, matce sv. Václava, jež dle pověsti, patrně jí křivdící, za živa se do země zpropadla. O sv. Václavu, „dědici a patronu české země“, jest celé pásmo pověstí o jeho životě, o místech jeho působnosti v Praze, o jeho smrti a zázracích, jež se po té udály, o tom, kolikrát české vojsko uchránil a k vítězství mu pomohl, jak Čechové vždy zvítězili, když stáli pod korouhví svatováclavskou. Sv. Václav nedá, jak staletá píseň prosí, zahynouti českému národu. V to věří český lid, jak dotvrzují pověsti o rytířích Blanických.

V okolí města Vlašimě vypíná se u městečka Louňovic lesnatý, přes 600 metrů vysoký vrch Blaník, na jehož temeni viděti pradávne kamenné hradby. Po hradu, jehož kdysi chránily, není dnes ani památky. A v tomto vrchu Blaníku dřímají svatováclavští rytíři, dřímají a čekají, až budou do boje povoláni.

Pověst vypravuje v nejrůznějších variantech, jak mnozí lidé se mezi blanické rytíře dostali, o pastýři, o dívce, o kováři, jenž rytířské koně musil okovati a jak za to byl odměněn. A všichni, kteří se do té hory dostali, přes rok se tam zdrželi, ač myslili, že tam jen nějakou chvíli meškali. Pod skalnatým vrcholem Blanickým je skála v podobě lomeného oblouku. Tam je vchod do hory. Tu také prýští pramen z něhož bla-

ničtí rytíři své koně napájejí, když za čas jednou za jasné, měsíčné noci vyjíždějí na palouk mezi lesy pod horou, aby se tu oddali hrám rytířským. Za takové noci zaléhá do okolí temné dunění, tlumený rachot bubnu i polnice hlas. Ráno pak viděti na louce přčetné stopy koňských kopyt.

Ale do pravého, nejtěžšího boje vytrhnou blaníčtí rytíři, až bude v Čechách nejhůře, až tu bude tolik nepřátel, že by celé království na kopytách svých koní roznesli. Tenkrát uschnou vrcholy stromů v blanickém lese, na temeni hory zazelená se starý uschlý dub a pramen u skály rozhojní se tak, že bystřící se dolů povalí. Pak se Blaník otevře a rytíři vytrhnou do boje vedení sv. Václavem.

I nastane boj tak zuřivý, že krev proudem poteče od Strahova až po kamenný Karlův most, a v boji tom potře sv. Václav mečem a sv. Prokop berlou všechny nepřátely. Dle variantu bude tento hrozný boj dobojován na hoře Svidníku v okolí města Pelhřimova. Podobné pověsti jako o Blaníku vypravují se o vrchu Oškobrhu vyše psaném, o lesnaté hoře Turovu v okolí Náchodském, o lese Dráby u Vysokého Mýta, kdež ve skále dřímá „nebeské vojsko“.

Z dob prvního křesťanství zná česká pověst svatého Wolfganga, sv. Vojtěcha, opata slovanského kláštera sázavského sv. Prokopa, jenž čerty krotil a do pluhu je zapřahal i německým mnichům se pro strach zjevoval.

Na jednoho z nejslavnějších králů českých, Karla IV., dochovala se v lidu také paměť. Vypravujeť pověst, jak s Karlem IV. jeho kolébka rostla až v lože vyrostla, (byla na slavném jeho hradě Karlštejně) a jak po smrti králově nikoho 'nesneslo a každého na zem shodilo. I pověst o báječném pokladu kláštera opatovického dotýká se hlavně Karla IV.

Z ohromných zápasů válek husitských zachovalo si české lidové podání nejživěji nejpřednějšího a nejslavnějšího jejich bojovníka — Jana Žižku z Trocnova. O slepém hrdinovi kolují v lidu různé povídky, jak se pod dubem narodil, jak oslepl, jak slep jsa potíral silnějšího nepřítele silou i válečnou lstí, jak bořil hrady svých protivníků a posléze jak umřel zase pod dubem. Válečné činy slavného vojevůdce vryly se tak hluboko v paměť lidu jako žádná jiná událost z pohnutých dějin českých přes všechny převraty a změny pozdější zvláště za 17. století. Po všechna ta století si lid pamatoval, a podnes si ukazuje, místa, nejen kde Žižka se narodil a zemřel, ale kde i někdy stannul, táborem ležel, pod stromem odpočinul nebo kde pojedl:

Odtud nalézáme v různých končinách tu Žižkovu skálu, tam Žižkův stůl, Žižkovu lípu. V sílu jeho až pověřivě věreno, jak patrnó z toho, že k dubu, pod nímž se narodil, lidé z daleka chodili, aby si větev, nebo štěpinu z jeho kmene uřízli na topůrko k sekeře nebo kladivu, poněvadž bylo obecné domnění, že nástroje s takovými topory budou dávatí zvláště mocné a účinné rány.

Pověst o bubnu potaženém koží Žižkovou, na jehož hlas už se plašili a utíkali všichni křižáci a jiní protivníci vypravení proti Čechům, jest také známa českému lidu. Ale jak se skoro na jisto podobá, není lid sám její původcem, nýbrž dostala se k němu z kroniky Aenea Silvia a Hájkovy.

Na dobu náboženských převratů po bělohorské bitvě upomíná pověst o Růžovém paloučku z východních Čech. Nedaleko Litomyšle, někdy předního města Českých Bratří, za vesnicí Morašicemi mezi poli u lesa je nevelký palouček, na němž vyrůstají nízké keře

zvláštních růží, obyčejně v červnu kvetoucích, jež za oknem pěstovány se nedaří.

Na místě tom, pověst vypravuje, sešli se Čeští Bratři z širého okolí nežli se vydali do exilia, k němuž byli donuceni. Tu se naposled společně pomodlili a pobožnost vykonali a pak, zlatý kalich prý zakopavše, rozloučili se s rodnou krajinou. A na tom palouku u lesa, jenž zůstal v úctě pozdních pokolení, vyrostly ty tmavorudé růže a nikdo se tak hned neodvážil památného místa rušivě se dotknouti. A kdo se dotkl, zle odpykal, jako sedlák, jemuž, když tu začal orati, zchromli koně; jiný pak, jenž kus tu osil lnem, vyhořel, když len z paloučku třeli. —

Růžový palouček byl znám jen v okolí, ale na podiv všech stalo se, že několik důstojníků ruských, když r. 1813. táhli tudy s vojskem proti Napoleonovi, ptalo se po růžovém paloučku. A když k němu docházeli, klekli a po kolenou k němu lezli a dolezše zbožně na něm se modlili. Na růžovém paloučku sejdou se také jednou tři potentáti, a tenkrát pak nastane pravý mír, a nebude žádné války.

Spousty třicetileté války nemohly ovšem vymizeti z paměti lidu. Ale vzpomínky na ni dochovaly se nejvíce v různých místních pověstech, jichž tuto uváděti nelze pro nedostatek místa. Zmínky ještě zasluhují, co si v severovýchodních Čechách vypravují jako ohlasení na války pruské v minulém století, jak general Laudon, když uslyšel, že je Slezsko Prusku postoupeno, zlostí a lítostí sevřel koleno koně, na němž seděl, tak prudce, že zvíře mrtvo k zemi skleslo.

K historickým pověstem druží se různá proroctví, v nichž si český lid od jakživa liboval. Nejstarší a původu domácího jsou proroctví kněžny Libuše, jež prý zapisoval na březové kory Křivojen Budek. Domnělé věštby Libušiny týkají se osudu české země,

jejího bohatství v budoucích dolech, jež označeny, jako: Jílové, Březové Hory, Hory Kutny, a byly ovšem za dob značně pozdějších sepsány a uvedeny.

Vedle nich ujalo se asi v 15. stol. proroctví Sibyllino, jehož základ je patrně v latinských proroctvích sepsaných dle řeckého originalu z 1.—4. stol. po Kr. v šesti knihách. Neméně populárním stala se proroctví Slepého mládence, v nichž je obsažena pověst o Blaniku. Ten mládenec dle pověsti zvěstoval Karlu IV. osudy českého království i jeho nástupce. Dle pověsti týž mládenec, ač slepý, sestavil všechnu podivnou výzdobu z lidských hnátů a lebek v Sedlecké kapli u Kutné Hory, nebo dle variantu zhotovil podivuhodný orloj na staroměstské radnici, ale také jej pak jediným hmatem pokazil, když mu autorství upírali.

Z doby o něco pozdější, asi ze 16. stol. pocházejí proroctví Havlasy Pavlaty, „sprostého sedláka a horáka“ z Vysokého.

Všecka tato proroctví týkající se osudů českého království byla ovšem dle poměrů doby doplňována. Ve všech mluví se o budoucích hrůzách a neřestech, o neslýchaných robotách, o tom, „že vrchnosti světské i duchovní českého jazyka nenáviděti budou“, o krutých válkách, ano i o pádu Prahy, ale ve všech také je konečná, útěchy plná věštba, že všecko to zlo pomine, že sv. Václav na bílém koni mečem a sv. Prokop berlou přemohou nepřitele a ze země ho vyženou.

Kromě těchto proroctví obecně známých jsou mnohá místní, jako v krajině při Orlici o kostelu do hlubin zapadlém, o jeho zlatém zvonu, jenž přece ještě jednou se ozve, a to až nastanou v Čechách zlaté časy, nebo v Náchodsku, za válek slezských těžce zkoušeném, kdež ukazují u Hronova při samých

hranicích starou borovici; Pruský král bude v Čechách jednou tak na hlavu poražen, že ze všeho jeho vojska zbude jen tolik mužů, co by se jich pod tou starou borovicí vešlo, a s těmi několik muži pruský král na útěku z Čech tam si odpočine.

Proroctví výše uvedená, jimiž se český lid v dobách protivenství utěšoval, rozšiřovala se od 16. stol. až do našeho věku hojnými patisky a přispěla do jisté míry značně za trudných poměrů zvláště století 17. a 18. udržovati národní vědomí v lidu i naději v lepší budoucnost.